

Спеціалізованій вченій раді Д 41.086.01
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23)

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію

Овчаренко Олени Миколаївни

**«Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура**

Актуальність теми дослідження. Незалежність суддів, як гарантія свободи, поваги до прав людини й неупередженого застосування права, не означає їх безвідповідальності. Більше того, наділення суддів широкими владними повноваженнями щодо розгляду й вирішення юридично значущих справ покладає на них додаткові обов'язки перед суспільством, яке очікує від судової гілки влади задоволення однієї з базових суспільних потреб – справедливого вирішення конфліктів. Проблема пошуків ефективного балансу між свободою розсуду судді та його підзвітністю закону – одне з найскладніших завдань теоретиків права, законодавців і правозастосовців.

Конституційна реформа у сфері правосуддя 2016 р. внесла суттєві корективи до механізму виявлення й усунення правопорушень з боку суддів, зокрема, були змінені підстави притягнення суддів до дисциплінарної та інших видів відповідальності. Окрім того, багато питань, пов'язаних із цією тематикою, є дискусійними та недостатньо вирішеними у науковій юридичній літературі. Зокрема, на часі є дослідження засобів підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності суддів через застосування таких інструментів, як люстрація й кваліфікаційне оцінювання суддів, а також інших організаційно-правових засобів стимулювання їх правомірної поведінки, а також вирішення теоретико-прикладної проблеми зловживання інститутом юридичної відповідальності судді з метою тиску на суд при відправленні правосуддя, яка порушує фундаментальний принцип суддівської незалежності. На ці, та багато інших

складних запитань, намагається знайти відповідь дисертантка, у зв'язку з чим обрана нею тема дослідження видається вкрай актуальною і своєчасною.

Варто зазначити, що ухвалення у 2014-2016 рр. нового антикорупційного й судоустрійного законодавства, а також нормативних актів, спрямованих на очищення влади, обумовлюють потребу наукового переосмислення й обґрунтування оновленого правового механізму притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. Ці питання також є предметом представленого дослідження, що підкреслює його теоретико-прикладне значення.

Належна ступінь обґрунтованості і достовірності наукових результатів дисертації обумовлена наступними підставами:

1) критичним аналізом наукових підходів до визначення поняття і ознак юридичної відповідальності судді, функцій, принципів, мети і завдань досліджуваного інституту, а також системним вивченням дискусійних аспектів застосування галузевих заходів відповідальності до суддів;

2) комплексним і системним підходом до обґрунтування теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності судді, його характерних ознак і структурних елементів;

3) коректним формулюванням об'єкта і предмета дослідження, його мети й завдань;

4) доречним застосуванням методів наукового пізнання, що дало можливість отримати нові науково обґрунтовані висновки та теоретичні положення, а також виконати поставлені мету і задачі дослідження;

5) виокремленням положень, які становлять сутність теоретичних знань та практичного досвіду притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності;

6) широким застосуванням під час проведення дослідження даних судової статистики, судової практики з питань забезпечення незалежності суддів й актів органів судової влади, які накладають дисциплінарні стягнення на суддів – Вищої кваліфікаційної комісії суддів України й Вищої ради правосуддя;

7) формулюванням рекомендацій і пропозицій щодо забезпечення незалежності суддів під час накладення на них правових санкцій, а також удосконалення відповідних процедурних аспектів діяльності Вищої ради правосуддя.

Наукова новизна представленого дослідження полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням інституту юридичної відповідальності суддів у структурі становлення науки судового права. Особистим внеском дисертантки є визначення правової природи досліджуваного інституту, розкриття його сутнісних ознак, принципів, функцій, мети й завдання, здійснення його зовнішньої і внутрішньої диференціації, виокремлення його структурних одиниць (субінститутів) та критеріїв відмежування від суміжних правовідносин, а також окреслення напрямів удосконалення правового регулювання підстав і процедур притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності.

Здобувачка цілком справедливо доходить про відсутність підстав для виокремлення субінституту конституційної відповідальності суддів. Незважаючи на те, що підстави для звільнення суддів за порушення присяги визначені у Конституції України, процедура застосування цього заходу відповідальності виключає політичні елементи. Європейський суд з прав людини цілком справедливо визначив звільнення судді як класичну дисциплінарну санкцію (справа О. Волков проти України). Як вказує дисертантка, концепцію конституційної відповідальності не можна застосовувати до суддів, які не є суб'єктами політичних відносин, а їх відповідальність пов'язана виключно із порушенням правових приписів (С. 99-103 Дисертації). Також здійснено розмежування юридичної відповідальності суддів з іншими суміжними категоріями і правовідносинами (політична відповідальність, моральна відповідальність, процесуальна відповідальність, звільнення суддів за підставами, які прямо не пов'язані з його відповідальністю, кваліфікаційне оцінювання суддів) (С. 49-51, 80-99 Дисертації). Такий підхід додає цілісності й комплексності дослідженню.

Окрім того, через всю роботу лейтмотивом проходить намагання авторки застосувати фундаментальні загальні правові принципи до інституту юридичної відповідальності судді, а саме: верховенство права, незалежність суддів, справедливість, співмірність та індивідуалізація покарання, а також принципи публічності та конфіденційності при накладенні санкцій на суддів (С. 72-75 Дисертації).

До переваг дисертації можна відзначити також дуже ґрунтовний аналіз законодавства, яке регламентує підстави притягнення судді до різних видів відповідальності та їх співвідношення (С. 157-214 Дисертації). Дисертантка також досить вдало формулює доктринальні правила розмежування таких субінститутів досліджуваного нею інституту, як дисциплінарна, кримінальна й адміністративна відповідальність судді (С. 340-358 Дисертації), ставить проблему повторюваності суддівських правопорушень й намагається знайти шляхи її вирішення (С. 244-248 Дисертації). Такий підхід є новим і оригінальним.

Дисертанткою наведені досить аргументовані пропозиції щодо шляхів посилення процесуальної незалежності суддів під час притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 375 Кримінального кодексу України. Авторка не лише здійснює всебічний теоретичний і практичний аналіз зазначеної проблеми, а й формулює пропозиції щодо удосконалення законодавства, які стосуються як процедури накладення заходів кримінальної відповідальності, так і її підстави (С. 184-191; 298-316 Дисертації). У Додатку Е до роботи наводиться Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення гарантій незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності за статтею 375 Кримінального Кодексу України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови або судового наказу»».

Досить актуальною для вітчизняної науки є намагання авторки знайти відповідь на запитання про те, як можна відновити довіру до судової влади в Україні, яка є вкрай низькою, як через процедуру люстрації, так і через інші

механізми, зокрема забезпечення відкритості в діяльності судових органів та дотримання суддями професійних етичних стандартів під час відправлення правосуддя (С. 327-336; 357-365 Дисертації).

У Розділі 4 роботи розглянуто шляхи підвищення дієвості інституту юридичної відповідальності судді (С. 359-394 Дисертації). Здобувачка впевнено проводить ідею про те, що покарання судді не є основним призначення інституту юридичної відповідальності судді, а його посилення не призводить до підвищення рівня дієвості досліджуваного інституту. Навпаки, як ми зараз бачимо, має місце зворотна тенденція, яка проявляється у відтоку кваліфікованих кадрів із судової системи. Нові ж процедури добору суддів є дуже складними і громіздкими, вони не дозволяють оперативна заповнити вакантні суддівські посади. Варто погодитися із висновком авторки про те, що саме держава зобов'язана створити належні умови для якісного відправлення суддями своїх посадових обов'язків, тоді вони будуть мотивовані дотримуватися законодавства й практики Європейського суду з прав людини, а не порушувати їх.

Досить цікавою і вдалою, на нашу думку, є спроба дисертантки дослідити такі особливості суддівської відповідальності, як відповідальність суддів, які обіймають адміністративні посади в судах (С. 285-297 Дисертації), відповідальність за неправосуддя (С. 184-191 Дисертації), відповідальність за порушення Правил внутрішнього трудового розпорядку суду (С. 149-156 Дисертації), відповідальність за недотримання правових позицій Європейського суду з прав людини (С. 352-357 Дисертації). Виникнення зазначених проблемних моментів обумовлено розвитком законодавства й юридичної практики, і сама постановка цих питань заслуговує на високу оцінку. Тим більше, дисертантка надає власну оцінку зазначеним питанням й формулює самостійні правові позиції.

До найвагоміших наукових результатів дослідження потрібно віднести такі: 1) обґрунтовано висновок, що юридична відповідальність суддів є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, який має складну структуру та

наділений специфічними ознаками; 2) проведено внутрішню та зовнішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді; 3) здійснено розмежування юридичної відповідальності: судді, пов'язану із виконанням ним своїх функцій носія владних повноважень, особливості якої пов'язані із його спеціальним статусом й особи, яка обіймає посаду судді; 4) охарактеризовано принципи, на яких базується інститут юридичної відповідальності суддів; 5) визначено і всебічно охарактеризовано структурні елементи інституту юридичної відповідальності суддів; 6) сформульовано функції інституту юридичної відповідальності судді (каральна, превентивно-виховна, захисна й забезпечення доброчесності суддівського корпусу); 7) сформульовано мету і завдання інституту юридичної відповідальності суддів; 8) обґрунтовано правила розмежування дисциплінарних проступків судді із суміжними адміністративними і кримінальними правопорушеннями; 9) надано правову оцінку процедури люстрації суддів, яка поєднує ознаки соціальної і правової відповідальності, оскільки її підстава зумовлена причетністю судді до певних політичних процесів і подій, а її формальні ознаки, процедура й наслідки встановлені в законі; 10) здійснено класифікацію видів множинності правопорушень, вчинюваних суддями на ідеальну й фактичну; 11) розкрито проблему дієвості інституту юридичної відповідальності судді й надано рекомендації щодо підвищення рівня його дієвості; 12) надано тлумачення поняття «неправосудне рішення суду» шляхом визначення критеріїв оцінки рішення судді в аспекті можливості застосування до нього заходів кримінальної відповідальності; 12) сформулювало пропозиції щодо вдосконалення підстав і процедур різновидів юридичної відповідальності суддів.

Цінним у даному дослідженні є передусім те, що у роботі постійно приділяється увагу шляхам набуття нового теоретичного знання або уточнення та поглиблення наявного. Такий підхід до дослідницького процесу в методологічному плані сприймається як позитив і в цілому став запорукою високої вірогідності отриманих наукових результатів та обґрунтованості висловлюваних пропозицій.

Оцінка структури та змісту дисертації, її завершеності в цілому.

Структура дисертації є цілком логічною. Спочатку надається характеристика інституту юридичної відповідальності судді, його ознакам і принципам (Розділ 1). Далі здійснюється ґрунтовний аналіз структурних елементів досліджуваного інституту (Розділ 2). Окрему увагу приділено процедурним аспектам притягнення суддів до юридичної відповідальності (Розділ 3) та проблемі забезпечення дієвості досліджуваного інституту (Розділ 4). По всьому тексту дисертації авторка досить вдало поєднує аналіз чинного законодавства та практики його застосування з міжнародними стандартами належного судочинства, здійснює доречні посилання на практику Європейського суду з прав людини, правові позиції національних судів і Конституційного Суду України, законодавство країн Європи, яке регламентує правовідносини, що складаються під час притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. Це дає дисертантці змогу сформулювати свої авторські пропозиції щодо удосконалення гарантій забезпечення процесуальної незалежності суддів та їх процедурних прав під час застосування до них правових санкцій. Деякі з цих пропозицій є дуже сміливими й оригінальними.

Таким чином, що її авторка зуміла досягти своєї основної мети – розв'язати важливу наукову проблему, сутність якої полягає в створенні теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності суддів, визначення його сутнісних ознак, правової природи, принципів, функцій, мети і завдань, здійснення зовнішньої і внутрішньої диференціації цього інституту, надання його всебічної характеристики, виокремлення структурні одиниць (субінститутів) інституту юридичної відповідальності суддів та критеріїв його відмежування від суміжних правовідносин, а також окреслення напрямів удосконалення правового регулювання підстав і процедур притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності.

Загалом, робота відрізняється високим теоретичним рівнем викладення матеріалу, чіткістю і обґрунтованістю формулювань, доступністю для сприйняття.

Значення дисертації для науки і практики та можливі шляхи використання результатів дослідження. Значення представленою наукової роботи полягає передусім у тому, що сформульовані у ній висновки та рекомендації можуть бути використані у процесі подальшого наукового опрацювання відповідної проблематики, а також враховані в процесі удосконалення вітчизняного законодавства, яке регламентує підстави та процедури притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності. Висновки рецензованої роботи мають теоретико-прикладний характер, адже вони можуть бути застосовані у практичній діяльності Вищої ради правосуддя та Національної школи суддів України; у навчальному процесі при викладанні курсів «Судові та правоохоронні органи України», «Судове право», «Судове адміністрування» у вищих навчальних закладах України; при підготовці відповідних розділів науково-практичних коментарів Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», підручників, навчальних і методичних посібників. Дисертанткою отримані акти впровадження результатів дослідження від Верховної Ради України, Верховного Суду України, Національної школи суддів України, Вищої кваліфікаційної комісії України, що підтверджує належний рівень зв'язку дисертаційної роботи із практикою.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, підтверджується тим, що результати дослідження відображені авторкою у 52-х наукових працях, зокрема: у двох особистих монографіях, підрозділі колективної монографії, у 31 наукових статтях, 22 з яких розміщені у фахових юридичних виданнях України, 4 – у зарубіжних фахових виданнях, 2 – у фахових виданнях України, віднесених до міжнародних науково-метричних баз, 3 – в інших вітчизняних виданнях, і 18 доповідей на наукових і науково-практичних конференціях, із яких одна – зарубіжна.

Структура автореферату повністю відповідає структурі тексту дисертації, його зміст відображає основні положення та результати дослідження, які

наведені в дисертації. Робота написана доступною українською мовою, а її оформлення відповідає встановленим вимогам.

Дискусійні положення та зауваження. Звичайно, дисертація містить окремі недоліки й дискусійні положення, які потребують уточнення під час публічного захисту дисертації, і полягають у наступному:

1) Дисертація не позбавлена термінологічних недоліків. Так, методологія будь-якого наукового дослідження вимагає насамперед визначення того чи іншого поняття, поряд із наданням відповідних розмежувань і класифікацій. Авторка досить часто оперує власними термінами, які не зустрічаються у чинному законодавстві, а мають теоретичне значення. Це «орган дисциплінарної влади» (С. 154, 164, 167 Дисертації), «незалежність судді» (С. 179 Дисертації), «процесуальна незалежність судді» (С. 273 Дисертації), «суддівський імунітет» (С. 360 Дисертації), «суддівські правопорушення» (С. 150 Дисертації) та ін. Деякі з означених термінів дисертантка пояснює у роботі, наприклад визначення органу дисциплінарної влади надається на ст. 19 автореферату. Варто також було б надати авторське співвідношення таких категорій, як «імунітет судді» й «індемнітет судді», «процесуальна незалежність судді» й «незалежність судді». Це однозначно збагатило би дисертацію.

2) На стор. 81-86 Дисертації здобувачка вивчає кваліфікаційне оцінювання суддів та співвідношення даної процедури із суддівської відповідальністю. Із посиланням на міжнародно-правові стандарти робиться висновок, що кваліфікаційне оцінювання не може бути підставою для звільнення судді з посади. Утім, таке звільнення допускається чинним законодавством про судоустрій. Тож що це: відповідальність чи інша за своєю природою процедура, якщо суддю звільняють в результаті непідтвердження здатності відправляти правосуддя? З аналізу дисертації не можна чітко відповісти на це запитання. Бажано, щоб під час публічного захисту дисертантка пояснила своє бачення кваліфікаційного оцінювання суддів саме в його співвідношенні з інститутом відповідальності.

3) Підрозділ 3.4. Дисертації має назву «Люстрація як спеціальна процедура притягнення судді до відповідальності». У ньому авторка досліджує правову природу люстрації, вітчизняну нормативну базу, яка регламентує цей процес в Україні, статистичні дані щодо люстрації судів. Робиться висновок, що люстраційне законодавство не мало настільки масштабного ефекту, які від нього очікувало суспільство. Утім, на нашу думку, люстрація має політичне підґрунтя й не може бути застосована до суддів в силу їх особливого правового статусу. Це підтверджується і досвідом пострадянських країн, де окремі положення люстраційного законодавства визнавалися неконституційними. Якщо виходити із тих позицій, що люстрація суддів – це різновид їх відповідальності, яку обґрунтовує авторка, то вона суперечить принципам цього інституту, у тому числі низці конституційних приписів. Однак, авторка не наводить чіткої позиції щодо конституційності люстрації, не надає відповідь на запитання щодо того, чи є люстрація суддів конституційною. Це варто було б зробити, зважаючи на цілі й задачі дослідження. Також, на нашу думку, варто було б більш детально проаналізувати процедурні аспекти процедур очищення суддівського корпусу.

4) На сторінці 399 Дисертації здобувачка наводить перелік принципів інституту юридичної відповідальності судді: (а) верховенство права й законність; (б) справедливість при застосуванні заходів юридичної відповідальності й невідворотність покарання; (в) гуманізм, що виявляється у вимогах індивідуалізації покарання та його диференціації; (г) незалежність суддів і такі її складники, як незмінюваність і недоторканність суддів, єдність їх статусу; (д) підзвітність суддів громадянському суспільству; (е) забезпечення гарантій належної правової процедури для судді, який притягається до відповідальності; (є) відповідність процедури притягнення судді до відповідальності вимозі уніфікації, а також поєднання в ній засад публічності й конфіденційності. Утім, у тексті роботи ми не знайшли детального дослідження ряду цих принципів. Так, принцип невідворотності покарання щодо судді, а також вимога уніфікації процедури притягнення судді до відповідальності не

знайшли належного розкриття в роботі принцип Окрім загального переліку цих засад, варто було б надати їм детальну характеристику.

5) На стор. 244-245 Дисертації здобувачка наводить нову систему дисциплінарних стягнень, які застосовуються до суддів відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. Утім, ми не побачили власної оцінки дисертанткою цієї системи стягнень. Наскільки дієвою є такий значний арсенал заходів дисциплінарного впливу? Чи всі з цих стягнень застосовуються на практиці? Як можна реалізувати застосування такої санкції, як переведення судді до суду нижчого рівня, враховуючи, що Конституція України в редакції 2016 р. містить положення щодо конкурсного добору суддів, який є єдиною умовою для зайняття посади судді? Чи не суперечить таке дисциплінарне стягнення принципу суддівської незалежності? На всі ці запитання здобувачці варто було б надати вичерпні відповіді, показавши власне бачення системи дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до суддів.

6) Здобувачка розглядає юридичну відповідальність судді в єдності її позитивного і негативного аспектів (с. 65-57 Дисертації). Утім, позитивному аспекті відповідальності судді приділяється недостатньої уваги, а його обґрунтування виглядає недостатньо переконливим, хоча у світлі нових обов'язків суддів по декларуванню своїх майнових зобов'язань і конфлікту інтересів вирішення цього питання вважаємо необхідним. У дослідженні відповідальності судді аналізується переважно з точки зору застосування заходів негативної юридичної відповідальності, що є звуженим змісту досліджуваного інституту. Здобувачці варто було б вдатися до вивчення обов'язків судді щодо дотримання антикорупційного законодавства та інших його статутних і процесуальних обов'язків більш детально, оскільки саме вони, на нашу думку, складають змістовне наповнення позитивної юридичної відповідальності судді.

7) Не можна погодитися із наведеною позицією дисертантки щодо деяких повноважень Вищої ради правосуддя в частині накладення дисциплінарних стягнень на суддів. Так, відповідно до ч. 10 ст. 49 Закону

України «Про Вищу раду правосуддя» 2016 р. «якщо в процесі розгляду дисциплінарної справи Дисциплінарна палата дійде висновку про наявність ознак дисциплінарного проступку в діяннях інших суддів або про наявність ознак іншого дисциплінарного проступку в діяннях судді, щодо якого розглядається справа, Дисциплінарна палата може ухвалити рішення про відкриття відповідної дисциплінарної справи за власною ініціативою». На сторінках 264-266 Дисертації здобувачка схвалює зазначений механізм, посилаючись на принцип офіційності (публічності) дисциплінарного провадження. Не можна погодитися із таким підходом, адже він суперечить фундаментальному принципу незалежності суддів. Вважаємо, що вказані повноваження Вищої ради правосуддя є невиправданим розширенням дисциплінарних повноважень цього органу, які можуть створювати потенційний ризик їх використання з метою тиску на суддю.

8) У підрозділі 4.2 Дисертації наведені організаційно-правові засоби забезпечення ефективності накладення заходів відповідальності на суддів (С. 259-367 Дисертації). Доведено, що «не можна оцінювати дієвість інституту юридичної відповідальності судді за кількістю накладених на нього стягнень – за принципом «чим більше, тим краще» (С. 382 Дисертації). Розглянуто роль голів судів, Національної школи суддів України й Ради суддів України в реалізації функцій юридичної відповідальності судді. Однак, здобувачка не наводить конкретних пропозицій щодо удосконалення законодавства про судоустрій у цьому напрямку. Такі рекомендації збагатили б практичне значення дослідження.

Наведені зауваження стосуються лише окремих положень дисертаційного дослідження, які є дискусійними й не мають однозначного трактування у правовій науці, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Таким чином, можна зробити **загальний висновок** про те, що дисертація Овчаренко Олени Миколаївни на тему «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, в якій вирішено важливе й актуальне наукове завдання зі створення

теоретичної конструкції інституту юридичної відповідальності судді та здійснення його системної характеристики. В результаті застосування найсучасніших методів наукового пізнання дисертанткою отримано нові, достовірні результати, що в сукупності мають важливе значення для подальшого розвитку науки судоустрою.

Дисертація відповідає основним вимогам, викладеним у пунктах 9, 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567 зі змінами, а її авторка – Овчаренко Олена Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
суддя Вищого господарського суду
у відставці, академік
Національної академії
правових наук України

Д. М. Притика

Справитися підпису
Притики Д. М. засвідчую

